

допомогою пізнання стародавніх культур сформувати власне світорозуміння і світогляд, усвідомити сенс існування, життєві цінності тощо.

Окремо зазначимо особливий освітньо-виховний потенціал археологічних експедицій, що проводяться музеєм, під час яких у польових умовах повною мірою розкривається характер людини, відбувається формування нових, а також коректування раніше набутих її особистих якостей.

Таким чином, археолого-етнографічний музейний комплекс Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка – не лише соціально-культурна пам'яткознавча інституція, що зберігає матеріальні та духовні свідчення колишніх соціумів східного регіону України, але також важлива складова навчально-наукового процесу студентської молоді.

1. Демченко А.А. Музейная педагогика в системе непрерывного образования // Музейная педагогика. – 2001. – Вып. IV. – С. 6.

2. Верменич Я. Теоретико-методологічні засади розвитку регіоналістики в Україні. – К., 2002. – 516 с.

3. Закон України “Про музеї та музейну справу” від 29 червня 1995 р., № 1626-IV // Комп'ютерна правова система “Ліга:Закон”.

4. Про підсумки проведення огляду музеїв при навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки // www.uapravo.net/data/base21/ukr21573.htm

5. Правова охорона культурної спадщини: Зб. документів. – К., 2004. – 320 с.

6. Закон України “Про охорону археологічної спадщини” від 18 березня 2004 р. – № 1626-IV/ – К., 2004. – 22 с.с

Д.В. КЕПІН

Г.М. БИЧКОВСЬКА

**Зарубіжний досвід експонування
пам'яток наскального мистецтва**

Пам'ятки археологічної спадщини є унікальними свідченнями витоків, становлення та розвитку людської культури. Серед них вирізняються твори мистецтва – петрогліфи, що є важливим джерелом вивчення світосприйняття давньої людини. Під ними розуміють зображення, що надряпані, вирізані чи вибиті на камені.

Серед археологів та мистецтвознавців і до сьогодні точаться дискусії щодо їхнього датування й інтерпретації зображень, виявлених на різних континентах, за виключенням Антарктиди [1]. Найбільш складним завданням у сучасній музейній та пам'яткоохоронній справі є збереження цих унікальних пам'яток для наступних поколінь.

Рис 1. Павільйон над петрогліфами Бісові Слідки. За Ю.А. Савватєєвим (1983 р.).

На конкретних прикладах розглянемо методичні засади експонування нерухомих пам'яток мистецтва кам'яного віку, епох енеоліту – бронзи та раннього залізного віку, які збереглися до нашого часу в зарубіжних країнах. При цьому окремо подаємо характеристику методики музейного показу петрогліфів, роз-

ташованих просто неба та й у печерах, гротах, скельних навісах.

Значний досвід збереження наскального живопису просто неба накопичений у Російській Федерації. Так, у Республіці Карелія функціонує Біломорський районний краєзнавчий музей «Біломорські Петрогліфи», створений у 1968 р. як філіал Карельського краєзнавчого музею (до 2000 р. мав назву «Музей історії первісного мистецтва «Бісові слідки»). Пам'ятка з петрогліфами неолітичного часу відкрита у 1926 р. на р. Виг. У 1980 р. розроблено генеральний план Шашсько-Муромського національного парку, а також створено музей «Біломорські петрогліфи» в м. Біломорськ. Під керівництвом археолога Ю.А. Савватєєва у 1968 р. була проведена музеєфікація групи петрогліфів. Частина скельного масиву зі стародавніми зображеннями експонується у спеціальному павільйоні *in situ*. При копіюванні петрогліфів дослідник застосував графітні протирки. Також був використаний метод випилювання петрогліфів і перенесення їх до стаціонарного музейного приміщення. Під керівництвом археолога Н.В. Лобанової з 2000 р. розпочато застосування нової методики з виявлення та збереження петрогліфів цього регіону. Проведена відповідна діагностика наскального живопису. За участі норвезьких фахівців підготовлено концепцію «Збереження петрогліфів Карелії наскального живопису» (рис. 1)

Археолог Н.Н. Гуріна в 1946–1948 роках і середині 1960–1980-х років при вивченні наскального живопису Заполяр'я на Кольському півострові розробила методику копіювання рисунків за допомогою синтетичних речовин типу гуми, та збереження петрогліфів для цього регіону. Вона ж була одним із ініціаторів створення в 1969 р.

у с. Ловозеро Музею культури та побуту малих народностей Півночі (тепер відділ культури і побуту народностей Півночі Мурманського обласного краєзнавчого музею), а також у селищі Умба відділу історії поморів Терського берегу. Археологічні колекції, зібрані під керівництвом дослідниці стали основою експозиції Музею-архіву історії вивчення й освоєння Європейської Півночі Росії (заснований у 1974 р.) Центру гуманітарних досліджень проблем Баренцового кольського наукового центру Російської Академії наук [2].

Ще один унікальний музей первісного мистецтва створений на півдні Сибіру. Це Історико-культурний і природничий музей-заповідник «Томська писаниця», створений у 1988 р. і відкритий для відвідування наступного року. Розташований він біля с. Усть-Писана Яшкинського району Кемеровської обл. Пам'ятка відкрита в XVII ст. Досліджувалася впродовж 1960-х років під керівництвом археолога О.П. Окладникова, з 1970-х років – під керівництвом археолога О.І. Мартинова. Останній розробив наукову концепцію заповідника та консервацію петрогліфів доби неоліту та бронзи. Інженерно-геологічна оцінка стану збереженості гірського масиву з рисунками проведена у 1980–1990-х роках О.Є. Вязковою. Заповідник включає в себе 12 експозиційних зон, серед них музей наскального мистецтва – святилище Томська писаниця та «Археодром» – реконструкції стародавніх жител і поховань. Підходи до петрогліфів оформлені

анотаціями, обладнані сходами, альтанками, містками з поруччям, які забезпечують безпеку відвідувачів. Г.С. Мартиновою розроблений цикл музейно-освітніх програм для дітей (рис. 2–3) [3].

З 1990-х років ведуться дослідження зі збереження петрогліфів Сікачі-Аляна, які розташовані на правому березі р. Амур та протоки Малишевської в 60 км нижче за течією від м. Хабаровськ (Хабаровський край). Рисунки датуються X тис. до н.е. – першою половиною I тис. н.е. Значна частина відноситься до раннього неоліту. У 1992 р. під керівництвом інженера-геолога М.І. Горнової розроблено проект щодо створення науково-рекреаційного й етнокультурного центру в Сікачі-Аляні. В 2000–2003 роках розроблялися про-

Рис. 2. План розташування Томської Писаниці. За О.І. Мартиновим (1966 р.).

екти зон охорони та збереження пам'ятки під керівництвом археолога А.Р. Ласкіна [4].

В Італії з 1982 р. функціонує Надро-музей-парк у Валькамоніці, який розташований у Центральних Альпах, північніше міст Бреція та Бергамо в долині р. Ольйо. Його площа 100 тис. га. Перші петрогліфи відкриті в 1908 р. З 1954 р. під керівництвом палеонтолога й археолога

Рис. 3. Рисунки нижньої частини п'ятого каменю (Томська Писаниця). За О.І. Мартиновим (1966 р.).

Е. Анаті розпочалося наукове вивчення цієї пам'ятки. Тут музейна експозиція розподіляється на два типи: *in situ* – просто неба (демонстрація петрогліфів, які датуються пізнім палеолітом (?), мезолітом – раннім залізним віком; значна кількість відноситься до пребореального часу – 8000–7000 років до н.е.) та в закритому приміщенні, яке слугує немовби вступом до музейної експозиції *in situ* (рис. 4). Е. Анаті розроблено концепцію вивчення та збереження петрогліфів, яка включає проведення консервації розкритих рисунків *in situ* та схоронність їхньої кольорової гама [5].

В Іспанії петрогліфи на п-ові Іберіан у 1998 р. внесені до Списку всесвітньої спадщини UNESCO. Проводиться їхня консервація та створення «археопарку».

Рис. 4. Зображення оленя (Валькамоніка, епіпалеоліт). За Е. Анаті (1980 р.).

У Португалії в 1996 р. відкрито археопарк «Доісторичний наскальний живопис у долині Куа». Наступного року на його основі створений Національний центр наскального мистецтва. У павільйоні відкрито етно-археологічний музей. Під відкритим небом створено археодром. Петрогліфи також занесені до Списку всесвітньої спадщини

Рис. 5. Петрогліфи Гобустану (неоліт (?)).
За О.О. Формозовим (1987 р.).

UNESCO (1998). Для огляду відкриті окремі мікрорайони. Законсервовано 150 панелей із петрогліфами, які датуються пізнім палеолітом, неолітом, енеолітом, раннім залізним віком і XVII–XX ст. [6].

У скандинавських країнах також створені музеї просто неба найдавнішого живопису. Це Музей петрогліфів біля м. Альта (Норвегія) організований у 1980–х роках. Петрогліфи відкрито в 1972 р. Датуються кам'яним віком – 6200–2500 роки до н.е. 4000 зображень на 60 ділянках скель знаходяться у місцевості Йепмалуотка. В 1985 р. їх також занесено до списку Всесвітньої спадщини UNESCO.

Інші пам'ятки законсервовані *in situ*: скеля Бардал розташована у Стайнкері. Петрогліфи датуються 6000–5500 роками до н.е та 1500–200 роками до н.е.; місцезнаходження петрогліфів кам'яного віку й епохи бронзи Евенхус на п-ові Проста; місцезнаходження петрогліфів кам'яного віку Стікет у Статсбігді на п-ові Фозен.

Консерваційні роботи та музеєфікацію пам'яток первісної археології здійснюється Норвезьким університетом науки та технологій (Тронхейм).

«Археопарк» наскального доісторичного мистецтва у м. Віттраск (Фінляндія) відкритий у 2000 р. [7].

Вартий уваги досвід збереження наскального живопису просто неба у країнах Азії та Африки. В Азербайджані відомі наскальні зображення Гобустану. Вони розташовані у горах Гобустану – Беюкдаш, Кичикдаш, Джингірдаг, Шонгардаг, Шихгая. Датуються мезолітом – середньовіччям. Консерваційні роботи проводяться з 1970–х років (рис. 5).

Петрогліфи Саймали-Таша, розташовані у горах Ферганської ущелини. Відкриті у 1902 р. військовим топографом І.Г. Хлудовим.

Рис. 6. Петрогліфи Саймали-Таша (доба бронзи – ранній залізний вік (?)). За О.О. Формозовим (1987 р.).

З 2000 р. проводиться їх консервація. Досліджено 10 тис. каменів із рисунками доби енеоліту – бронзи, раннього залізного віку та середньовіччя (рис.

Рис. 7. Зображення жінки (IV тис. до н.е.). Тассілін-Аджер. Сефар. За В.Б. Мірімановим (1975 р.).

6). За ініціативою Міжнародного інституту Центрально-Азійських досліджень у 2001 р. та за підтримки UNESCO, МІЦАН та CNRS відбувся Міжнародний науковий семінар «Петрогліфи Центральної Азії», результатом якого стало прийняття комплексної програми щодо збереження та музеєфікації петрогліфів у районі оз. Іссик-Куль. Під керівництвом археологів К. Ташбаєвої та А.-П. Франкфорта 2003 р. у Талаській долині проведено консервацію петрогліфів доби бронзи, раннього залізного віку та середньовіччя. Були виконані силіконові копії рисунків [8].

Своєрідним музеєм під відкритим небом є Тассілі н'Ажер (Алжир). У 1850 р. мандрівник Г. Барт виявив у місцевості Телі-Сарге (тепер Тель-Ісаген, у районі Мурзука, Судан) наскальні зображення. Кортъє у 1909 р. вперше відкрив розписи у Тассілі н'Ажер. Французьким археологом А. Лотом у 1958 р. запропонована наступна періодизація існування петрогліфів: 1. Період мисливців чи період буйвола (ранній неоліт (?)); 2. Скотарський період (неоліт); 3. Період пастухів-вершників або період коня (стародавня історія); 4. Період верблюда (початок н.е.). А. Лотом за С 14 була отримана серія дат із наступних місцезнаходжень: Джабаррен II – 3520±300 років до н.е., Сефар – 3080±300 років до н.е., Джабаррен I – 2320±300 років до н.е., Тітераст-н-Еліас – 1320, 2610, 5450 роки до н.е. Мистецтвознавець В.Б. Міріманов для наскальних зображень Сахари запропонував наступну узагальнену періодизацію з відповідною класифікацією: 1. «Період стародавнього буйвола» (початок – 8000 – 6000 років до н.е.); 2. «Період домашніх биків» (близько 3500 р. до н.е.); 3. «Період коня» (близько 1500 р. до н.е.); 4. «Період верблюда» (початок II ст. н.е.). У 1978 р. петрогліфи у Тассілі н'Ажер унесено до Списку всесвітньої спадщини UNESCO. Музеєфікація продовжується досі (рис. 7). А. Лотом розроблена наступна методика копіювання петрогліфів: закріплення кальки на стіні; відтворення кольорової гама; переведення кальки на папір; розфарбування зображень

Рис. 8. Зображення биків (IV тис. до н.е.). Феццан. Копія. За В.Б. Мірімановим (1975 р.).

відповідно до оригіналу. При цьому необхідно проводити обміри, вивчати техніку виконання окремого рисунку та саму патину. Створення зліпків можливе за допомогою рідкого каучуку з додаванням сіккатуву.

Отримані зліпки залишаються гнучкими, що дає можливість їх транспортування на значну відстань.

Музеефікацію петрогліфів неолітичного часу в містах Айн-Сефра та Ель-Баяр розпочато у середині 1950-х роках. «Археопарк» Матобо (Зімбабве) відкритий 2003 р. Того ж року петрогліфи кам'яного віку занесені до списку Всесвітньої спадщини UNESCO. У 1955 р. розпочата консервація петрогліфів у Музеї під відкритим небом Феццан (Лівія) (рис. 8). Також у 1950-х роках розпочата консервація петрогліфів неолітичного часу в горах Брандберк – у печері Маак (Південно-Африканська Республіка).

Петрогліфи у Національному природничому парку Айр і Тенере (Нігер). Охоронний статус із 1991 р. Знаходиться за 160 км на північний схід від Агадеса на східних схилах гір Айр та на південному заході пустелі Тенере. Загальна площа парку – 77,360 км². Петрогліфи відкриті у 1850 р. Г. Бартом. Їх вік – 4000 р. В Іферуані відкритий екоетноархеологічний музей [9].

У Південній Америці в 1989 р. відкритий Національний парк Серада-Капівара (Бразилія, штат Піауї). Площа 130 тис. га. Законсервовані 260 місцезнаходжень з петрогліфами пізнього палеоліту, енеоліту (з них 40 музеєфіковані). Музеєфіковані рештки жител епохи неоліту [10].

В Австралії функціонує низка музеїв доісторичного мистецтва *in situ*. Зокрема, у районі Архемленд і Кімберлі. Консервація петрогліфів і печерного живопису мезолітичного-неолітичного часу розпочата тут у 1960-х роках.

Національний парк Улуру-Ката Тьюта. Відкритий 1985 р. Наскальний живопис сучасних аборигенів Центральної Австралії занесений до Списку всесвітньої спадщини UNESCO.

Національний парк Карнарвон (штат Квінсленд, Західна Австралія). Розташований у 400 км на захід від столиці м. Брісбен.

До нього входить Карнарвонська ущелина з живописом віком у 19 тис. років, печера Кенніфа (вік живопису – 18 тис. років), петрогліфи неолітичного часу (4–5 тис. років) на р. Варего та петрогліфи сучасних аборігенів пелемені біджара. За С 14 (пігменти вохри) отриманий вік – близько 3500 років. На території парку розташовано приміщення галереї мистецтв етноархеологічних виставок. Під керівництвом біоінженера Кріса Картля (Куртінський технологічний університет) розроблена програма збереження петрогліфів та місцевої флори.

Петрогліфи в Національному природничому парку Ует-Тропик. Знаходяться між Куктауном і Таунсвіллом на північному сході узбережжя Квінсленда. Датуються мезо-неолітичним часом. Охоронний статус із 1988 р. [11].

Серед збережених пам'яток печерного живопису заслуговують на увагу проведені музеєфікації печер і гротів у Іспанії, Франції, Словаччині та Російській Федерації. Так, знаменита печера Альтаміра (Північна Іспанія) з живописом пізньопалеолітичного часу відкрита у 1868 р. (за Т. Прідо, в 1875 р. – за О.П. Окладниковим, О.Л. Монгайтом). Її живопис, за В.Є. Ларичевим, відкрито в 1879 р. Альтаміра набула статусу музею в 1905 р. (рис. 9). Перші консерваційні роботи зі збереження живопису відносяться до 1924 р. Загалом музеєфікація проведена в 1973 р. З 1977 до 1982 р. була проведена повторна консервація. В 1991 р. на основі аналізу фарбових пігментів отримане датування віку за 14 С – AMS між 14330 ± 190 та 13570 ± 190 років. Нові дати отримані в 1996 р.: 13130 ± 120 , 14800 ± 150 , 14820 ± 130 , 14650 ± 140 , 15050 ± 180 , 15440 ± 200 років. Дослідження проводили А. Муре Романілло, К. Гонцалес Саїнц, В. Кабрера Валдес та Ф. Берналдо де Квайрос. Добре збереглися рисунки датовані середньомадленським часом між 14800 та 14400 роками. В цілому, живопис відноситься до солютрейського та мадленського часу.

Рис. 9. План печери Альтаміра. За Дж. Гіні.

В 1960–х роках були збудовані 3 експозиційні павільйони біля печери. В 1979 р. Міністерство культури країни оголосило Альтаміру Національним музеєм і прийняло рішення про створення Дослідницького

центру з консервації печерного живопису. Створено її копію (печера Альтаміра II) – «Нова Альтаміра – Національний музей» у 2000 р. Для відвідувачів відкрита в 2001 р. Розташована у провінції Сантандер, за 30 км на захід від м. Сантандер і 2 км від с. Сантіллана дел Мар. З 1985 р. входить до Списку всесвітньої спадщини UNESCO.

Печера Кастільо з живописом пізньопалеолітичного часу відкрита в 1903 р. Має статус музею і відкрита для відвідувачів. Біля печери відкрито Музей археології з монографічною експозицією. Також розташована у провінції Сантандер.

Печера Сантімаміне з живописом мадленського часу відкрита у 1918 р. Має статус музею. Біля печери відкрито Музей археології з монографічною експозицією. Розташована у провінції Біскайя [12].

У Франції музеєфікована низка пам'яток стародавнього живопису. Серед них печера Ласко з пізньопалеолітичним живописом, яка розташована неподалік від м. Монтіньяк у районі плато Пригор (департамент Дордонь) (рис. 10). Живопис відкрито в 1940 р. Того ж року печеру занесено до списку історичних пам'яток країни. Перша програма консервації та музеєфікації розроблена А. Брейлем у 1940–1950-х роках. До 1984 р. проведено консервацію та реставрацію рисунків. На основі комплексу даних, зібраних за цей час, Науковим комітетом – Пастерівським Інститутом розроблені заходи,

що дозволяють максималь-но зберегти «природній» клімат печери, і, зокрема, запобігти коливанням температури, вологості й умісту в повітрі вуглекислого газу. З 1984 р. печера відкрита для відвідувачів із обмеженнями: до неї за особливим посвідченням можуть входити не більше 4–5 осіб на день, переважно вчені. Відвідувачі проходять через масивні металеві бар'єри і наступають у взутті у дезінфіковану рідину, яка вбиває всі водорості, які могли пристати до підшви.

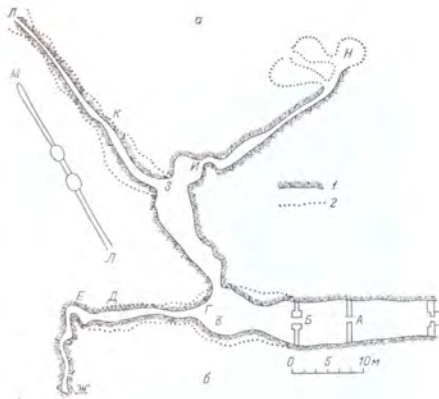

Рис. 10. План печери Ласко: а – план: А і Б – хол і вхідні східці; В – головна зала (зала Биків); Г–Ж – осьовий перехід; Г–З – бічний перехід; З–І – абсида; І – вхід до колодезя; З–К – неф, між Л і М – дві маленькі зали (Лєвова зала). За З.О. Абрамовою (1971 р.).

Після цього їх допускають у напівкруглу картинну галерею. Два дні на тиждень печера повністю зачинена для відвідування. З метою популяризації пам'ятки – створена копія залу Торо (Биків) методом стереофотограмметрії. У відтворенні цього живопису в 1963–1975 роках брали участь 25 лабораторій країни під керівництвом Національного Інституту географії Франції. Реконструкція залу Торо експонувалася в 1980 р. у Гранд Пале в Парижі. Зараз вона експонується у Музеї Національних старожитностей Сен-Жермен-ан-Ле (Париж). У 1980–х роках створено копію Ласко (Ласко II). Дві галереї відтворюють зал Торо. Їхня загальна площа 35 м² [13].

У Словаччині музеєфікована печера Доміца. Пам'ятка відкрита в 1926 р. Систематично досліджується з 1932 р., коли почала вивчатися комплексною спелео-археологічною експедицією під керівництвом археолога Я. Бема за участю О. Кандиби*, В. Февкеса та Р. Егреха. Я. Бем розробив проект музеєфікації печери. Досліджено 2 культурні шари пізнього палеоліту та неоліту (рештки поселення буковогорської культури, що існувало 6100 років тому). Печерний лабіринт складається з залу «11 вогнищ», де виявлені рештки житлових конструкцій, «залу гончара», в якому збереглися залишки виробництва (вдалось реконструювати 200 посудин). У цьому ж залі збереглися сходи. Також виявлено «священний» коридор, де на висоті близько 60 см над неолітичним горизонтом підлоги печери на синтровому покритті стіни збереглися 3 малюнка, виконані деревним вугіллям. Печера Доміца входить до природного заповідника «Ландшафтна область. Словацький карст». Заповідник створений у 1977 р. Того ж року територія Словацького карсту включена до Міжнародної мережі заповідників. Розташована у південній частині Сілезької рівнини недалеко Кечова (округ Рожнява) і разом із печерою Барадла (Угорщина) являє собою печерну систему довжиною 21 км. На території Словаччини Доміца має довжину 5080 м. Музеєфікація здійснена в 1956 р. під керівництвом археолога Ю. Барти. Законсервований неолітичний живопис, обладнано вхід, зроблено сходи, проведено світло. У 1972 р. Міністерство культури Словаччини прийняло постанову «Про охорону печери», а в 1995 р. – «Акт про захист навколишнього середовища». Нагляд над печерою здійснює Управління Словацького карсту та природних ландшафтів, адміністрацією Рожнява й Управлінням музеєфікованих печер

* Більше відомий в Україні як поет Олег Ольжич. Але того часу широко знаний у наукових колах як археолог, автор сучасної періодизації трипільської культури (тоді її називали «культура Кукутені»).

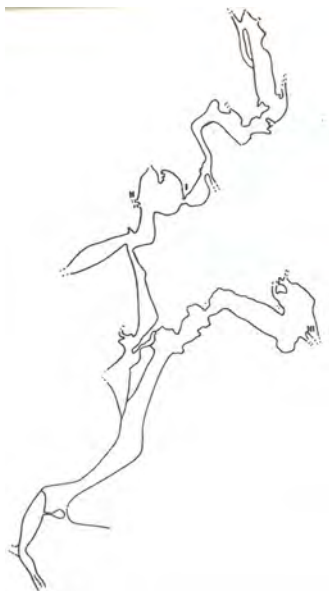

Рис. 11. План Капової печери. I, II, III – місце розташування рисунків. За О.М. Бадером.

Словаччини. В 1995 р. ця печера включена до Списку всесвітньої спадщини UNESCO [14].

З 1970-х років ведуться роботи з музеєфікації Капової Печери (Шульган-Таш) (Російська Федерація) з рисунками мадленського часу (рис. 11). Пам'ятка розташована у Бурзянському районі Республіці Башкортостан і є Прибельським філіалом Башкирського державного заповідника, територія якого охоплює 26,9 тис. га (створений у 1971 р.). Рисунки відкриті у 1959 р. зоологом А.В. Рюїним. Під керівництвом О.М. Бадера (1960–1974) розроблено концепцію збереження пам'ятки, яка складається з консервації живопису, обладнання печери для відвідування.

Інша пам'ятка, яка теж нині музеєфікується – Ігнатіївська печера (Ямази-Таш) з рисунками мадленського часу, розташована неподалік с. Ігнатіївка Катав-Івановському районі Челябінської обл. на правому березі р. Сим (рис. 12). Охоронний статус наданий у 1985 р. Назва походить від імені старця Ігнатія – пустинника, який мешкав у цій печері в першій половині XIX ст. Пам'ятка відкрита в 1913 р. У 1970-х роках обстежувалася О.М. Бадером. Стационарні дослідження в 1980 р. проводив О.П. Окладников за участі археолога В.Т. Петріна. Протяжність печери – близько 600 м. Консервацію петрогліфів у 1980–1986 роках проводив археолог В.Т. Петрін, із 1995 р. – археолог В.М. Широков. За С 14 (деревні вуглинки сосни) отримані наступні дати: 14240±150 (СОАН–2209); 14338±490 (ІЭМЭЖ–366), 13335±193 (ІЭМЭЖ–365); 10400±465 (СОАН–2468) [15].

Доісторичні наскальні розписи відкриті біля Бхімбетка (Індія). Розташовані в 5 скельних печерах, що знаходяться у передгір'ях гір Віндхья на південному схилі центрального Індійського плато. Рисунки датуються від мезоліту до нашого часу.

У 2000 р. пам'ятки культури та природи Ухаламба Дрекенсберга (Південно-Африканська Республіка) були занесені до Списку всесвітньої спадщини UNESCO. Статус охоронної території наданий у 1973

Рис. 12. План Ігнатіївської печери. За О.П. Окладниковим і В.Т. Петріним (1982 р.).

р, статус парку – в 1996 р. Площа становить 2428 км². Є біосферним і флористичним заповідником. Відкрито 600 природних печер, у деяких зафіксовані петрогліфи, що датуються віком у 8000–4000 років [16].

Не всі пам'ятки наскального мистецтва можуть бути збережені *in situ*. Тому потрібно розробляти методики щодо їх узяття монолітами і перенесення до стаціонарних музейних приміщень. Зокрема, в 1935 р. моноліт скелі з 58 петрогліфами неолітичного часу (III–II тис. до н.е.) з мису Пері-Нос III був перевезений до Державного Ермітажу (Санкт-Петербург). Естонським товариством із вивчення доісторичного мистецтва у 1986–1994 роках проведені роботи з копіювання 1270 зображень, виявлених уздовж р. Водла (рис. 13) [17].

У 1955–1959 роках під керівництвом академіка О.П. Окладникова у районі будівництва Братської ГЕС на р. Ангара, у надзвичайно складних метеорологічних умовах було прийнято рішення про взяття монолітами наскальних рисунків із Кам'яних островів, які підлягали загопленню. Моноліти перевезено до Іркутського художнього музею [18].

Інженер-геолог О.Є. Вязкова наголошує на вкрай небажаному перевезенні монолітів із петрогліфами, адже при цьому відбувається деструкція гірської породи, що призводить до руйнації зображень [19].

Таким чином, збереження пам'яток наскального мистецтва може йти за двома напрямками:

1. Їхнє експонування в умовах археологічних музеїв-заповідників, що передбачає проведення музеєфікації, тобто комплексу заходів,

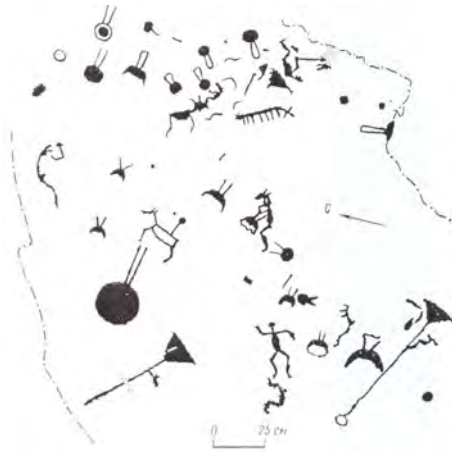

Рис. 13. Петрогліфи в урочищі Пері-Нос (неоліт) на Онезькому озері. За О.О. Формозовим (1987 р.).

спрямованих на експонування *in situ*. При цьому необхідно запобігати техногенному навантаженню у місцях розташування петрогліфів просто неба (неприпустимим є спорудження великих технічних споруд: АЕС, ГЕС, ТЕЦ, авто- та залізничних магістралей тощо). Потрібно обережно втручатися в матеріальну структуру пам'яток. Окрім польових методів дослідження, необхідно використовувати оптичні та навігаційні прилади (GPS, GIS).

2. У виключних випадках, коли неможливо збереження пам'яток *in situ*, допустимим є перенесення монолітів із зображеннями до музею. Як на етапі підготовки до транспортування, так і під час перевезення важливим є розробка заходів зі збереження оригіналу, які б унеможливили деструкцію поверхні, на якому розташоване зображення.

1. Елинек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. – Прага, 1985. – С. 276–528; Формозов А.А. Наскальные изображения и их изучение. – М., 1987. – 112 с.; Дэлет Е.Г. О некоторых тенденциях в исследовании наскальных изображений // Российская археология. – 1999. – № 2. – С. 77–85; Франкфор А.–П., Якобсон Э. Подходы к изучению петроглифов Северной, Центральной и Средней Азии // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2004. – № 2 (18). – С. 53–78; Яковлева Л.А. Мистецтво верхнього палеоліту як об'єкт дослідження. Системний аналіз // Кам'яна доба України. Пам'яті Ю.Г. Колосова. – К., 2003. – Вып. 2. – С. 108–116.

2. Савватеев Ю.А. Наскальные рисунки Карелии. – Петрозаводск: Карелия, 1983. – 216 с.; Він же. Наскальные изображения Фенноскандии (охотничья традиция): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – М., 1985. – 36 с.; Лобанова Н.В. Тайны петроглифов Карелии. – Петрозаводск, 2005. – 32 с.; Вона ж. Петрогліфи Старой Залавруги: новые данные – новый взгляд // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2007. – № 1 (29). – С. 127–135; Гурина Н.Н. Время, врезанное в камень. Из истории древних лапландцев. – Мурманск, 1982. – 120 с.; Вона ж. Наскальные изображения Кольского полу острова // Российская археология. – 1992. – № 3. – С. 5–17.

3. Мартынов А. Лодки – в страну предков. – Кемерово, 1966. – 35 с.; Мартынов А.И. Писаница на Томи. – Кемерово, 1988. – 56 с.; Мартынова Г.С. О концепции музея наскального искусства Азии // Наскальное искусство Азии. – Кемерово, 1997. – Вып. 2. – С. 115–117.

4. Ласкин А.Р. Перспективы дальнейшего изучения и сохранения петроглифов Сикачи-Аляна // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2007. – № 2. – С. 136–142.

5. *Анати Э.* Валь-Камоника. Крупнейшая в мире «галерея» наскальных рисунков // Курьер ЮНЕСКО. – 1980. – Февраль. – С. 29–33; *Cittadini T.* Iconography of rock art and its on-site presentation // Museum. – 1982. – Vol. XXXIV. – N 4. – P. 243–245.

6. World Heritage. Archeological Sites and Urban Centres / Editing Mareo Abate. – Skoga: UNESCO, 2002. – 384 p.

7. Доисторическая Европа / Авторы – составители Н.Н. Непомнящий, Н.В. Кривцов. – М., 2004. – 256 с.

8. *Растамов Д.* Гобустан // Світгляд. – 2007. – № 6. – С. 52–53; *Ташбаева К., Франкфорт А.-П.* Изучение петроглифов Жалтырак-Таша // Вестник/Bulletin Международного Института Центрально-Азиатских исследований. International Institute / for Central Asian Studies. – Бишкек, 2005. – Вып. I. – С. 14–19; *Petroglyphs of Central Asia / Concept and supervision by K. Tashbaeva.* – Bishkek, 2001. – 220 p.

9. *Лот А.* В поисках фресок Тассилин-Адждера / Пер. с фр. Н.В. Шилинис. – Л.: Искусство, 1973. – 112 с.; *Він же.* К другим Тассили. Новые открытия в Сахаре / Пер. с фр. Г.А. Берсеневой. – Л.: Искусство, 1984. – 215 с.; *Мириманов В.В.* Первобытное и традиционное искусство. – М.: Искусство, 1973. – 320 с.; *Він же.* Наскальное искусство Африки // Искусство народов Африки. – М., 1975. – С. 11–34; *Lommel A.* Prehistorique a primitive uenie. – Bratislava, 1972. – 184 s.

10. *Pessis A.-M. Serra* da Capivara National Park // World Heritage Review. – 1998. – N 10. – Paris. – P. 58–69.

11. *Гёбель П.* Природное наследие человечества. Ландшафты и сокровища природы под охраной ЮНЕСКО / Пер. с нем. А. Жданова. – М., 1999. – С. 158–161; *Купка К.* Живопись на коре. Искусство аборигенов Австралии // Курьер ЮНЕСКО. – 1980. – Февраль. – С. 9, 12–14, 34; *Titchen S.M.* Uluru – Kata Tiuta National Park, Australia // World Heritage Review. – 1996. – N 2. – Paris. – P. 38–39.

12. *Ларичев В.Е.* Альтамира – трагедия и величие открытия дона Марселино С. де Саутуола (К столетию начала исследования пещерного искусства) // Звери в камне. Первобытное искусство. – Новосибирск, 1980. – С. 8–35.

13. Пещера Ласко. Спасение сокровищницы доисторического искусства // Курьер ЮНЕСКО. – 1981. – № 4. – С. 6–11; *Leroi-Gourhan A.* The Archeology of Lascaux Cave // Scientific American. – 1982. – Vol. 246, N 6. – P. 80–88; *Monuments historiques. Les grottes ornees.* – 1981. – N 118, Novembre – Desembre. – Paris. – 90 p.

14. *Barta J.* Skanzen Slovenskego praveku // Slovensko. – 1996. – С. 4. – Martin. – S. 56 – 58; *Sklenar K.* Za jeskynem clovekem. – Praha: Cs. Spisovatel, 1984. – 384 s.

15. *Бадер А.Н.* Музеефикация археологических памятников // Советская археология. – 1978. – № 3. – С. 138–153; *Окладников А.П., Петрин В.Т.* Новая пещера на Урале с палеолитическими росписями // Природа. – 1982. – № 1. – С. 70–75; *Петрин В.Т.* Организация охраны пещерного комплекса на Южном Урале // Проблемы охраны археологических памятников Сибири: Сб. науч. Тр. – Новосибирск, 1985. – С. 4–9; *Він же.* Палеолитическое святилище в Игнатьевской пещере на Южном Урале. – Новосибирск: Наука, 1992. – 205 с.;

16. *Howard P.* uKhamba Drakensberg Park // World Heritage. – 2007. – N 47. – October. – P. 1–5.

17. *Саватеев Ю.А. В.И. Равдоникас* и археология Карелии // Международная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения профессора В.И. Равдоникаса. Тезисы докладов. – СПб., 1994. – С. 8–10; *Poikalainen V.* Karelian petroglyphs on the computer-screen // Там само. – P. 29–30; *Він же.* Some statistics about the rock-art of lake Omega // Древности Северо-Западной России. Сборник материалов научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Г.П. Гроздилова. – СПб., 1995. – С. 26–29.

18. *Окладников А.П.* Олень Золотые рога. Рассказы об охоте за наскальными рисунками. – Л.: Искусство, 1964. – 239 с.

19. *Вязкова О.Е.* Инженерно-геологические вопросы сохранения наскальных рисунков // Катунский проект: проблемы экспертизы. Материалы к общественно-научной конференции 13–15 апреля 1990 г. – Новосибирск, 1990. – С. 168–169.